

מספר אבות מלאכה, ורפואה בשבת (שיעור 6)

מלאכת מוחק

שיעור מספר 71

בשיעור הקודם למדנו על מלאכת כותב.

בשיעור זה אנו עוברים למלאכה המקבילה, ואולי – ההפכית, לה – מלאכת מוחק.

לכאורה ההגדרה הראשונה של המחיקה היא העלמת הכתוב. אך לכאורה בהעלמה אין יצירתיות. רק מלאכות היוצרות משהו חיובי כלולות באבות המלאכה האסורים בשבת – מלאכת מחשבת. אם כך, מדוע מחיקה היא מאבות המלאכה?

במשנה נאמר שהאיסור הוא למחוק על מנת לכתוב. לפני המחיקה, הנייר, או החומר הנושא את הכתב, מוגבל למה שכתוב עליו. אין אפשרות לכתוב משהו שונה באותו המקום. המחיקה פותחת מחדש את כל אפשרויות הכתיבה על המצע הנתון.

לאור הבחנה זו, לכאורה המלאכה איננה מתרכזת סביב האות שמבקשים למחוק, אלא על המצע הנושא את הכתב. יצירת פוטנציאל כתיבה חדש הוא שיפורו. זהו אב המלאכה.

בשיעור זה נעמיק בהבחנה זו, ונבחן את שני הפנים של המחיקה – העלמת הכתב, ויצירת האפשרות לכתובה חדשה.

מוחק על מנת לכתוב

ברשימת ט"ל מלאכות שבת, מופיעות מספר צמדי מלאכות "הפכיות" –

משנה מסכת שבת פרק ז משנה ב

אבות מלאכות ארבעים חסר אחת: ... והתופר שתי תפירות, הקורע על מנת לתפור שתי תפירות ... הכותב שתי אותיות, והמוחק על מנת לכתוב שתי אותיות, הבונה והסותר, המכבה והמבעיר ...

❖ **הרחבות – מדוע המכבה הובא לפני המבעיר? ומדוע לא הוגדרה מטרת הסותר והמכבה במשנה?**

בצמדים הללו, מלאכה אחת היא היצירתית, והשנייה, לכאורה, מקלקלת. הסתירה בהגדרתה היא הריסת הבניין. הכיבוי הוא הפסקת ההבערה. כפי שלמדנו בעבר, רק עשיית המלאכות הללו באופן פרודוקטיבי (יצירתי, במובן של עשייה חיובית) הוא איסור תורה. ביחס לשתיים מהמלאכות מטרתה החיובית של המלאכה מופיעה כבר במשנה עצמה – קריעה – בכדי לאפשר תפירה חדשה, ומחיקה – המאפשרת כתיבת אותיות חדשות.

לכאורה המחיקה עושה שני דברים – א. מעלימה את הכתוב. ב. מייצרת מקום המאפשר כתיבה של אותיות חדשות.

כאמור, מהמשנה עולה שה"תוצר" של המחיקה הוא המקום המאפשר כתיבת אותיות חדשות. לכאורה איכות הדבר הנמחק פחות משמעותית. כלומר – לכאורה לא אמור להיות הבדל בין מחיקת כתם דיו או מילים כתובות בכתיבת סת"ם, או כל כתב אחר. בין אם במחיקתו הרס יצירת מופת, ובין אם במחיקתו העלים כתם ולכלוך, כך או כך, מה שיגדיר אם נעשה כאן איסור מלאכה שלם הוא השאלה אם כעת ניתן לכתוב שתי אותיות במקום המחיקה. הברייתא מביאה השלכה להבחנה בין כתיבה ומחיקה –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף עה עמוד ב

תנו רבנן: כתב אות אחת גדולה ויש במקומה לכתוב שתיים – פטור, מחק אות גדולה ויש במקומה לכתוב שתיים – חייב. אמר רבי מנחם ברבי יוסי: וזה חומר במוחק מבכותב.

כאמור, מלאכת המחיקה נבחנת על פי התוצר – המקום החדש עליו אפשר לכתוב. מחיקת אות אחת גדולה ביותר מייצרת מקום שכזה, ועל כן זה עונה על הגדרות מלאכת מוחק. ממילא, גם אין דרישה שתהיה דווקא כתב או אפילו אות במקום המחיקה –

תוספתא מסכת שבת (ליברמן) פרק יא הלכה יא

נפלה דיו על גבי ספר ומחקה, שעוה על גבי פנקס ומחקו, אם יש במקומה כדי לכתוב שתי אותות חייב והמוחק לקלקל פטור

וכך פוסק למעשה בשו"ע –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שמ סעיף ג

המוחק דיו שעל הקלף או שעוה שעל הפנקס, אם יש במקומו כדי לכתוב ב' אותיות, חייב

יש לציין שלפעמים המחיקה היא מטרה העומדת בפני עצמה. לדוגמא, אם לאדם יש שטר חוב העומד לחובתו. השמדת השטר, העלמת הראיה, זו מטרה העומדת בפני עצמה. האם במצב זה האדם עובר על אב המלאכה? בשיעור הבא בעזרת ה' נעסוק בסוגי קלקול שכאלה בהרחבה.

הריסת אותיות

שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ספר סיני וליקוטים סימן תפח

וששאלתם על עוגות התינוקות שכותבין עליהן אותיות ותיבות, איך אוכלים אותם התינוקות ביום טוב. אי משום מוחק ביום טוב, ליכא איסורא דאורייתא במוחק אלא על מנת לכתוב, כדאמרין בפרק כלל גדול [שבת עג, א], ומיהו איסורא דרבנן איכא, ובתינוק אין לחוש דקטן אוכל נבלות אין בית דין מצווין עליו להפרישו היכא דלא ספינן ליה בידים.

המהר"ם נשאל מדוע מתירים לילדים לאכול עוגות עם כיתוב. המהר"ם אומר שאיסור דאורייתא אין, שהרי מחיקה זו איננה מייצרת מקום חדש לכיתוב. המהר"ם מכריע שיש איסור דרבנן בכליו האותיות, אך מורה למעשה שאין חובה למנוע מהילדים מאכילת העוגות, מכיוון שאין חובה למנוע מהם מעבור על איסורי דרבנן בדרך זו.

ברם, מלשון הרוקח נשמע שהמנהג היה להאכיל את הילדים עוגות עם כיתוב באופן פעיל. הרוקח מתאר את מנהג קהילתו בחג השבועות –

ספר הרוקח הלכות שבועות סימן רצו

אחר כך מביאין העוגה שנילושה בדבש, וכתוב עליה: (ישעיה נד, ה') אלהים נתן לי לשון לימודים לדעת לעות את יעף דבר יעיר בבקר בבקר יעיר לי און לשמע כלימודים ה' אלהים פתח לי און ואנכי לא מריתי ואחור לא נסוגותי, וקורא הרב כל תיבה של אלו פסוקים, והנער אחריו. ואחר כך מביאין ביצה מבושלת, וקלופה הקליפה ממנה, וכתוב עליה: (יחזקאל ג, ג) "ויאמר אלי בן אדם בטנך תאכל ומעיך תמלא את המגילה הזאת אשר אני נותן אליך ואוכלה ותהי בפי כדבש למתוק". וקורא הרב כל תיבה, והנער אחריו, ומאכילין לנער העוגה והביצה, כי טוב הוא לפתיחת הלב

לכאורה עולה שיש מחלוקת בין ראשוני אשכנז אם העלמת הכיתוב על אוכל הוא דבר האסור מדרבנן.

שימו לב – בשיעור הקודם עסקנו בשאלה אם מותר להזיז ניירות באופן שמקרב ומרחיק חלקי אותיות. הקירוב וההרחקה, לכאורה, מייצרים ושוברים אותיות קיימות. לכאורה הדיון דומה ומקביל לדיון שלנו – גם שם האות נהרסת, אך הריסה זו איננה מייצרת אפשרות לכתיבה נוספת. בכל זאת, מדובר בדבר שונה. שם הכתב עצמו, הדיו שעל הקלף, אינו מושפע מהפעולה שלנו. רק הצורה המתקבלת על ידי צירוף חלקי הדיו משמעותית. אנו דנים על העלמת הכתב – אחרי פעולה זו, הכתב כבר איננו קיים. בהמשך נתייחס לשאלה אם יש בהרחקת הכתב מעצמו איסור מוחק. בשלב זה אנו עוסקים במחיקה ממש, שאיננה מייצרת אפשרות חדשה לכתיבה.

הרמ"א פוסק כדברי המהר"ם –

הגהת הרמ"א על השולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שמ סעיף ג

אסור לשבר עוגה שכתב עליה כמין אותיות, אף על פי שאינו מכויין רק לאכילה, דהוי מוחק

ברם, יש לברר את גבולות המחלוקת. הרוקח אינו מבאר מדוע הוא מתיר להאכיל את הילדים את האוכל עם הכיתוב. ניתן להציע מספר סיבות שונות להתיר את אכילת העוגות – א. אין איסור להשמיד אותיות כתובות אם העלמתן איננה מייצרת מקום לכתיבה חדשה. ב. גם אם כללית אסור להשמיד אותיות גם אם אין בכך יצירה, מותר לשבור את האותיות בדרך אכילה. ג. אסור להעלים אותיות, אפילו אם אין בכך יצירה, ואפילו אם זה נעשה בדרך אכילה. אך אין שום מניעה לתת ואף לעודד את הקטנים לעבור על איסור זה. ננתח את האפשרות האחרונה בהרחבות, ונעבור לניתוח האפשרויות הקודמות –

❖ הרחבות – האם מותר למבוגר לאפשר ואף לעודד ילדים לעבור על איסורי דרבנן?

האם ישנו היתר "דרך אכילה" למלאכת מוחק?

הט"ז מקשה על פסיקת הרמ"א – אפילו אבות מלאכה מותרים בדרך אכילה, קל וחומר כאן שמדובר בקלקול

ט"ז אורח חיים סימן שמ ס"ק ב

לא הבנתי זה, דהא אפילו במקום שיש אב מלאכה, כגון בורר, אין שייך במקום אכילה, כיוון שהוא עושה כן לצורך אכילה... כל שכן בזה שהוא מקלקל, כיוון שאין מוחק על מנת לכתוב, וכל המקלקלים פטורים, למה יהיה אסור דרך אכילה?

החזון איש חולק על הרחבה זו של גדרי "דרך אכילה" –

חזון איש אורח חיים סימן סא

תמוה, דהא האכילה התמידית היא דרך ברירה ודרך טחינה, ולא חייל עליה שם עמל מלאכה, הילכך גם במכין האוכל סמוך לסעודה לאו בורר ולאו טוחן הוא, אלא נטפל לאכילתו, אבל אין באכילה התמידית דרך מחיקה, ומלאכת מחיקה שפיר הוא מלאכה אף כשהיא דרך אכילה

החזון איש מבאר שההיתר של דרך אכילה חל על המלאכות הכלולות דרך קבע באכילה. האכילה תמיד כוללת ברירה וטחינה. מצד אחד, פעולות אלה הן מאבות המלאכה האסורות בשבת. מצד שני, מותר ואף מצווה לאכול בשבת. אם כך, בהכרח יש צורך להגדיר איזו טחינה ואיזו ברירה היא ברירה וטחינה אסורה ואיזו מותרת. אך ביחס למחיקה אין הדברים כן. אין צורך למחוק תוך כדי האכילה. על כן החזון איש דוחה את הקל וחומר של הט"ז, ואומר שדרך האכילה איננה מהווה היתר למחוק את האותיות שעל האוכל. (הערה למדנית – ניתן לבאר את שיטת הרוקח לפי דרכו של הט"ז, ולומר שההיתר לאכול את העוגות והביצים נובע מההיתר של דרך אכילה. החזון איש חולק על כך. לשיטתו, הרוקח בהכרח מקל מכיוון שאינו סובר שיש בעיה בהעלמת האותיות, ולא מחמת העלמתם בדרך אכילה. אם כך, החזון איש מבין את הרוקח בצורה מקלה יותר מהבנתו של הט"ז).

❖ הרחבות – האם מותר לעשות מלאכות נוספות ב'דרך אכילה'? – ראיות נוספות

הפוסקים הציעו מספר הבחנות נוספות בין כיתובים שונים על אוכל.

כיתוב על אוכל, או צורת האוכל עצמה?

שו"ת מהר"ש הלוי חלק אורח חיים סימן כו

ונלע"ד דאף לדברי המרדכי בשם מהר"ם, דווקא כשכתוב על העוגה, בדיו או בצבע אחר, בכתיבה ממש, איכא איסור מחיקה. אבל אם האותיות עשויות בדפוס על גוף עיסת העוגה עצמה, או שעשויות בידיים, לכולי עלמא לא שייך בהכי איסור מחיקה. ומכאן נתפשט המנהג ויצא היתר בעולם שאוכלים בשבת ויום טוב מרקחות העשויים מצוקר ועליהם כמה ציורים עשויות בדפוס מגוף המרקחת עצמה ולא חשו לאיסור מחיקה. ומשום דאף מהר"ם יודה להתיר בכה"ג

דרך אחת לקרוא את דברי המהר"ש היא דרכו של ערוך השולחן, שנצמד לפרט מסוים בדבריו –

ערוך השולחן אורח חיים סימן שמ סעיף כג

וכתב רבינו הרמ"א בסעיף ג' דאסור לשבר עוגה שכתוב עליה כמין אותיות אף על פי שאין מכין רק לאכילה דהוי מוחק עכ"ל ואף שאינו על מנת לכתוב מ"מ יש בזה איסור דרבנן ולפי"ז גם בציורים בעלמא יש לאסור ואין העולם נזהרים בזה.... כוונת רבינו הרמ"א הוא כשכתוב אותיות מדיו או מצבע... מ"מ טוב ליתן מקום האותיות לתינוק כיון שיצא מפי רבינו הרמ"א ומעיקר הדין אין בזה איסור

ניכר שערוך השולחן חולק על האיסור לחלוטין, אך מכיוון שהרמ"א פסק כך, ערוך השולחן מגביל את החומרה לכתיבה בעזרת דיו או צבע.¹ אך נראה שדגשו של המהר"ש הוא שונה. המהר"ש מבחין בין כיתוב על העוגה, שהמהר"ם אוסר למחוק, לבין מצב בו בעוגה עצמה יש צורה או צורת אותיות.

¹ כאמור, לכאורה ערוך השולחן מתבסס על המהר"ש. מצד שני, בלשונו נשמע שהוא מתמקד דווקא בפן של הידי או הצבעי, שלכאורה שולי בדברי המהר"ש. בהחלט יתכן שגם ערוך השולחן התכוון רק להפנות לדברי המהר"ש, ואיננו חולק על האחרונים המובאים בהמשך. כך או כך, ברור בלשונו שהוא נוטה להתיר את החיתוך לגמרי, אך אינו רוצה לצאת בצורה חדה נגד הרמ"א.

רבים מן הפוסקים הכריעו כחילוק זה (כנסת הגדולה הגהות בית יוסף סימן שמ אות א, משנ"ב סימן שמ ס"ק טו) –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשע) פרק יא הערה לא

ומהגרש"י? אויערבך שמעתי דבאמת היה נראה, דכמו ששובר אדם חבית וקורע עור שעל גבי החבית כדי להוציא האוכלין הכי נמי ... מותר לחתוך העוגה כדי לאוכלה אף על פי שמוחק את האותיות ... אך מכיוון שמצינו שגדולי הפוסקים החמירו לעניין מחיקה, נראה שסבירא להו דלא התירו אלא ... כמו ששובר האגוזים כדי ליטול האוכל שבהם ... שבירת החבית וקריעת העור הן כעין שבירת אגוזים, אבל עניין מחיקה, שאינה שייכת בשבירת אגוזים, לא התירו. מעתה יש לומר, דכל זה דווקא באותיות שעל החבית או על גבי העוגה, אבל אותיות שהן ממש מהעוגה עצמה, הוה דומה לאגוז עצמו, בזה אין איסור מחיקה

הגרש"י מבאר שעקרונות חז"ל התירו לקלקל את מה שצריך כדי להגיע לאוכל (כפי שלמדנו ביחידה 55. ונשוב לנקודה זו בהמשך). מצד שני, לא מצאנו את מלאכת מוחק בכלל ההיתרים הללו. על כן, היתר זה אינו נסוב על מה שצריך לעבור בכדי להגיע לעוגה (הוא נסוב על קליפת האגוז, אך לא על "קליפת" העוגה). אך כאשר הכיתוב הוא העוגה עצמה, הרי שאיננו מבקשים למשוך את ההיתר לקליפה, אלא לאוכל עצמו. בזה מסתבר להתיר גם מלאכות אחרות.²

אחרונים אחרים חיברו את החלוקה למהות מלאכת מוחק. הרב דוד פאלקון (מגדולי פוסקי טורקיה במאה ה-18) תהה על ההיתר שהציע המהר"ש, והציע ביאור לשורש ההיתר –

בני דוד על הלכות שבת פרק יא הלכה ט

ולא ידעתי מנלן לחלק בהא ... קשה, דכתב רבנו בפרק ו (הלכה ו) מהלכות יסודי התורה: היה השם חקוק בכלי מתכות או בכלי זכוכית והתיך הכלי הרי זה לוקה, אם כן הוא נקרא מוחק ... ואפשר לחלק ... דאין הכי נמי, דמוחק, אפילו על מנת שלא לכתוב, פטור אבל אסור ... ושאני ... דפוס צורה או אותיות בעיסה עצמה, דאחר האפיה אין באפשרות שיוכל לעשות אותיות, ואם כן כשאוכל או שובר לא מיקרי על מנת לכתוב

מצד אחד, העלמת האות נחשבת מחיקה. זה מוכח מאיסור מחיקת שמו הגדול והקדוש. התכת שמו החקוק על חפץ אסורה באותה מידה. אם כן, מהו שורש ההבחנה בין כתיבה על העוגה, לבין אם הכיתוב בעוגה עצמה?

מהי מחיקה? בדרך כלל, יש את החומר הנושא את הכתב (נייר, קלף, וכדו'). עליו נמצא החומר הכותב (דיו וכדו'). המחיקה היא הסרת החומר הכותב מהחומר הנושא את הכתב (הסרת הדיו מהקלף). בכדי שהמלאכה תהיה יצירתית, אנו מזהים את היתרון שבחומר הנושא – עד כה הוא היה מוגבל לכתב המסוים שהיה עליו. כעת ניתן לכתוב עליו כל דבר.

הבני דוד מבאר שחז"ל אסרו למחוק גם אם מוחק באופן שאינו מייצר מקום חדש לכתב. אך זה בתנאי שמבצע את פעולת המחיקה בדרך הרגילה. דהיינו – מסיר את החומר הכותב מהחומר הנושא. לשם העניין – עוגה שכתבו עליה "יום הולדת שמח" בעזרת קצפת. הקצפת מקבילה לדיו, והעוגה מקבילה לקלף. מבחינה עקרונית, ניתן להסיר את הקצפת בלבד, ולכתוב במקומה "שבת שלום". אמנם לא רגילים לעשות כך, אך האפשרות מורה על ההקבלה בין הגזירה לבין האיסור המקורי. לעומת זאת, אם העוגה עצמה היא בצורה של המילים "שבת שלום", חיתוך העוגה מקביל לחיתוך הקלף, לא חיתוך הדיו. אין כאן אפשרות למחוק על מנת לכתוב, מכיוון שאין דרך להסיר את החומר הכותב ולהשאיר את החומר נושא הכתב – החומר נושא הכתב הוא עצמו החומר הכותב!

כך מבאר הבני דוד מדוע מותר לחתוך את העוגה אם היא עצמה בצורת אותיות או ציורים. אמנם הרמב"ם (בהלכות יסודי התורה) פוסק שזו מחיקה. אך מחיקה זו היא היפך מלאכת המחיקה. מלאכת המחיקה היא

2

א. לכאורה במהות הגרש"י מקביל במידת מה לט"ז. במקביל להרחבת הט"ז את דין "דרך אכילה" לאבות מלאכה נוספים, הגרש"י היה רוצה להרחיב את הדין של סתירת קליפת האוכל לאבות מלאכה נוספים (ולא לצמצמן למלאכת סותר). אלא, כפי שהעיר החזון איש, אין לנו להרחיב את ההיתר שנאמר על אבות מלאכה מסויימים לאבות מלאכה אחרים. הגרש"י מקבל את הטענה, ומייצר שילוב של דין "דרך אכילה" עם ההיתר של סתירת הקליפה. מצויד בשני הדינים יחדיו, הוא חולק על החזון איש ומכריע שבשילוב שני הדינים ניתן להרחיב את ההיתר לאבות מלאכה נוספים.

ב. לכאורה אם האותיות עשויות מקצפת, אין בעיה לקחת את הקצפת ולאכול אותה, גם לפי שיטתו, מכיוון שאין זה העטיפה והקליפה של האוכל, אלא האוכל עצמו. מצד שני, יתכן ובתודעתנו, במהותן האותיות נתפסות כ"קליפה", והבחירה לאכול אותן בנפרד איננה משפיעה על מהותן.

יצירת עוד חומר שיכול לשאת כתב. במקרה דנן, המחיקה נעשית בהכרח על ידי העלמת החומר הנושא את הכתב.³
לאור הבחנה זו, היעב"ץ פוסק כך גם ביחס לחומרים אחרים, ולא רק ביחס לאוכל –

שו"ת שאילת יעבץ חלק ב סימן קמ

העיקר כדברי מהר"ש, שלא אסר המרדכי אלא באותיות הכתובים על העוגות בסממנין. אבל הנעשים בדפוס אין בהם איסור מחיקה. וכן מותר לפתוח איגרת חתומה בשבת ויום טוב ... דהא קיי"ל חותמות שבכלים מתיר ומפקיע וחותר כלומר, הבחנה זו בין העלמת אות הנמצאת על חומר הנושא אותה, לבין העלמת אות הנושאת את עצמה, איננה תלויה בכך שמדובר באוכל, אלא נכונה אודות כל חומר אחר. כמובן שהגרש"ז חולק על כך, שהרי לשיטתו ההבחנה בין הכיתוב מתוך העוגה והכיתוב מעל העוגה נובע מהיתר מיוחד ביחס לאכילה.

פסיק רישא דלא ניחא ליה, כלאחר יד, בדרבנן

הנדוע ביהודה בהגהותיו על השולחן ערוך התנגד לפסיקת הרמ"א –

דגול מרבבה אורח חיים סימן שמ סעיף ג

נראה לענ"ד, לא מבעיא לתרומת הדשן [סימן סד] ... דבאיסור דרבנן מותר פסיק רישיה, אם כן מוחק זה, דלאו על מנת לכתוב הוא רק איסור דרבנן, וכיון שאינו מתכוון מותר, אלא אפילו לדעת המגן אברהם, שאפילו באיסור דרבנן אסור פסיק רישיה, מכל מקום הרי היכי דאינו מתכוין ומקלקל ועושה כלאחר יד, גם המגן אברהם מתיר, אפילו בפסיק רישיה ומכל שכן כאן, דכולהו איתנהו: דמקלקל הוא, וגם כלאחר יד, דאין דרך מחיקה בכך, ומכל שכן אם אינו שובר בידו רק בפיו דרך אכילתו, וגם איסור דרבנן שאינו על מנת לכתוב, פשיטא דאינו מתכוון מותר אפילו בפסיק רישיה. ולכן נראה לענ"ד היתר גמור בדבר זה

הדגול מרבבה אומר שלכאורה אין מקום להחמיר. מדובר בקלקול, שאינו כדרך המלאכה, שנעשה בפסיק רישא (כלומר, התוצאה בהכרח תקרה, אך לא זו מטרת מבצע הפעולה) דלא ניחא ליה (=דלא איכפת ליה, אין למבצע הפעולה אינטרס שתוצאה זו תהיה). לכן הדגול מרבבה דוחה את פסיקת הרמ"א. אך לכאורה לא על הרמ"א תלונתו, אלא על המהר"ם! הדגול מרבבה מבאר את כוונת המהר"ם –

נראה לענ"ד דמהר"ם שם נשאל על עוגות התינוקות שכותבין עליהם אותיות ותיבות איך אוכלין אותם התינוקות ביום טוב וכו', ע"ש במרדכי, וכיוון שכתב "עוגות התינוקות", בה"א הידיעה, נראה לענ"ד שהיו רגילים לכתוב בכוונה שיאכלו התינוקות לסגולה להתחכם ... ואם כן זה הוה מתכוון, וגם לאו מקלקל, לכן לא התיר רק לתינוקות. אבל בעניין אחר מותר אף לגדולים, והמחמיר יחמיר לעצמו ולא לאחרים

כפי שלמדנו בדברי הרוקח, איננו עוסקים בעוגות עם כיתוב רגיל. מדובר בסגולה להתקרבות חיזוק וידיעת התורה. סגולה זו נעשית על ידי הריסת האותיות הכתובות על העוגות. במקרה זה, לא מדובר בפסיק רישא, זה ודאי ניחא ליה. אכילת האותיות היא חלק משמעותי מהטקס! במקרה זה לא ניתן להתעלם מכך שנעשה כאן מעשה של העלמת האותיות. אך בכל מקרה אחר, הדגול מרבבה אומר שאין הצדקה לאסור את הריסת האותיות הכתובות על עוגות וכדו'.

❖ **הרחבות – טענות קצות השולחן כנגד דברי הדגול מרבבה**

למעשה

כאמור, המשנה ברורה פוסק כדברי המהר"ש. לגבי דברי הדגול מרבבה –

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שמ ס"ק יז

יש לסמוך עליו כשאינו שובר במקום האותיות בידו רק בפיו דרך אכילה

³ לתוספת הבהרה: יטען הטוען – אם האותיות בולטות מתוך העוגה, ניתן לחתוך את האותיות הללו, ולהותיר משטח חלק המוכן לכיתוב חדש! במקרה זה, החיתוך מייצר משטח שלא היה קיים מעולם. מלאכת מוחק היא ניקוי משטח שהיה ראוי לכתיבה קודם לכן, לא יצירת משטח חדש.

שו"ת יביע אומר חלק ד - אורח חיים סימן לח אות יד

המורם מכל האמור, שאם הכתב שעל גבי העוגה נעשה מצבע מאכל, או (קרים) הנעשה מביצה וצוקר, מצד הדין אפשר להקל לשבר העוגה ביד גם כן, והמחמיר לשברה בפה דרך אכילה תע"ב. אבל כשהכתב נעשה מגוף העיסה, כמו שמצוי בביסקויט ושוקולד, יש להקל בפשיטות, בכל אופן, בין שהאותיות שוקעות בין שהאותיות בולטות ... והנלע"ד כתבתי. והשי"ת יאיר עינינו בתוה"ק אמן

לסיכום:

המוחק על מנת לכתוב שתי אותיות היא אחת מטל אבות מלאכות שבת. לכאורה המחיקה היא פעולה שלילית, המעלימה את הכתב שעמד תחתיה קודם לכן. הפן החיובי, היצירתי, של המחיקה הוא יצירת המקום לכתב החדש. עד כה כתב מסוים תפס את המקום הזה בקלף. אחרי המחיקה נוצרו אינסוף אפשרויות לכתובה חלופית תחתיהן. לכן ניסוח המלאכה במשנה הוא "המוחק על מנת לכתוב שתי אותיות". היכולת לכתוב את האותיות החדשות היא מה שהופך את המחיקה לאב מלאכה, ולכן המדד לכך שנעשתה מלאכה משמעותית היא היכולת לכתוב אותיות חדשות. כך הגמרא (מסכת שבת דף עה ע"ב) פוסקת שמוחק אות אחת, אך במקומה ניתן לכתוב שתיים – חייב. לעומת זאת, אם כתב אות אחת גדולה שתופסת את מקומן של מספר אותיות – פטור. לאור זאת, גם אין הבחנה באיכות הכתוב. התוספתא מבארת כי אין הבדל בין מחיקת אותיות או כתם. כך או כך, נוצר מקום לכתובה חדשה. וכך פוסק השו"ע (סימן שמ סעיף ג).

פעמים שישנה מטרה בעצם המחיקה. לדוגמא, מחיקת שטר חוב, כדי להשמיד את ראיית החיוב. במלאכות קלקול שיש להן מטרה לעצמן נעסוק בשיעור הבא.

שבירת אותיות שעל מאפה

לאור זאת, המחיקה שמעלימה את האות, ואיננה מייצרת מקום לאותיות חדשות, אסורה מדרבנן בלבד. הרוקח מביא את המסורת שכחג השבועות היו מחלקים לילדים ומאכילים אותם עוגות וביצים שיש עליהם כיתוב. משמע מלשונו שאין איסור בהעלמת הכיתוב שעל העוגה או הביצה. המהר"ם מרוטנברג מבאר שההיתר לכך הוא מפני שאין איסור לאפשר לילדים לעבור על איסור דרבנן. אך מדבריו ברור שיש בכך איסור דרבנן, וכך פוסק הרמ"א. הפוסקים תקפו את החומרה הזו ממספר כיוונים –

- א. הט"ז כותב שמותר לחתוך את העוגה בסמוך לאכילה, מפני שחיתוך זה הוא דרך אכילה. החזון איש חולק על כך, בטענה שרק המלאכות הקבועות כחלק מהאכילה הן מלאכות הכלולות בהיתר של "דרך אכילה".
- ב. המהר"ש הלוי מחלק בין כיתוב על גבי העוגה, לבין כיתוב מתוך עיסת העוגה עצמה. ראינו לכך שני ביאורים –
 1. הגר"ש"ז מבאר שזה מבוסס על ההיתר של דרך אכילה, כאשר הכיתוב שעל העוגה הוא כקליפה לעוגה, וכפי שכתב החזון איש, אין היתר של דרך אכילה כדי להגיע לאוכל. אך יש היתר של דרך אכילה ביחס לאוכל עצמו. על כן, אם הכיתוב עשוי מהחומר של העוגה עצמה, ההיתר של דרך אכילה חל גם עליו.
 2. על סמך דברי הבני דוד, ביארנו שההבחנה היא בין מצב בו יש "דיו" (קצפת, לשם העניין) ו"קלף" (העוגה), לבין מצב בו הקלף עצמו הוא הדיו. מלאכת מוחק היא יצירת מקום חדש לכיתוב על ידי הסרת הדיו. במקרה הראשון יש "קלף" ו"דיו". לכן חיתוך האותיות אסור מדרבנן. במקרה השני, חיתוך הדיו הוא חיתוך הקלף, בהכרח. אין כאן דמיון למלאכת מוחק כלל, ולכן גם איסור דרבנן אין פה.

לאור חילוק זה, היעבץ פוסק שהבחנה זו נכונה עבור כיתוב אחר שנעשה מהחומר עצמו, ולא רק ביחס לאוכל.

ג. הדגול מרבבה דחה את פסיקת הרמ"א. מכיוון שמדובר על קלקול הכתב, שאינו נעשה בדרך המחיקה הרגיל, כאשר האיסור, לכל היותר, הוא דרבנן, מכיוון שאינו נעשה על מנת לכתוב, ואינו מתכוון דווקא להרוס את האותיות, הרי שרחוק מאוד להחמיר בזה.

אם כך, מדוע המהר"ם החמיר? כאמור, שם מדובר על עוגות שכל עניינן היה שבירת האותיות לשם סגולה. במקרה זה, ברור שמדובר בשבירת אותיות בכוונת מכוון. אך במקרים הרגילים, בהם אין מטרה מכוונת לשבירת האותיות, ואין עניין בשבירתן, אין מקום להחמיר.

למעשה ולהלכה – המשנה ברורה מקבל את חילוקו של המהר"ש (שהובא באות ב'), וסומך על הדגול מרבבה במידה ושובר את האותיות תוך כדי האכילה ממש.

הרב עובדיה פוסק שמותר לחתוך ולאכול עוגות שכאלה, והמחמיר לשבור את האותיות רק תוך כדי האכילה – תבוא עליו ברכה.

הרחקת הכתב ללא מחיקתו

בשיעור הקודם למדנו שהרמ"א מתיר לפתוח ולסגור ספר למרות שבמעשה זה מפרק ומרכיב חלקי אותיות. בשיעור זה אנו למדים שהרמ"א אוסר לאכול את העוגה שכתובות עליה אותיות. בשני המקרים הפעולה הורסת את האותיות, אך איננה מייצרת מקום לכתיבה חדשה. מדוע, אם כן, הרמ"א מחמיר ביחס לאכילת העוגה, ומקל ביחס להרחקת חלקי האות? כבר הערנו לעיל על ההבחנה שהרמ"א עצמו מבחין בין הסוגיות –

שו"ת הרמ"א סימן קיט

אף על גב דפותח ונועל אינו עושה אלא הקריבה וההרחקה ולא כלום עבד, דהקריבה אינו מעשה כלל ... ולא דמי לעוגה שכתובים עליה אותיות, דאסור לשוברו, דהואיל ואכלן, קא עביד מעשה, דאי אפשר לחזור לקרבן אחר כך. אבל אם היה מפרידן זה מזה וחזר וקרבן, אפשר דשרי, דקריבה לאו מעשה הוא. וכל שכן בספר דעומד לנעול ולפתוח, דקריבתו והרחקתו לאו כלום הוא

הרמ"א אומר שאין להשוות בין העלמת האותיות לבין הרחקת חלקיהם. החלקים מתרחקים, אך ניתן לקרבן. פעולה זו רחוקה מאוד מהמחיקה האסורה. מלאכת המוחק מייצרת מקום לכתיבה על ידי העלמת הכתב. במקרה של העוגה, מעלימים את הכתב, למרות שלא נוצר מצע לכתיבה חדשה. אך במקרה של הרחקת חלקי האות, לא רק שלא נוצר מצע לכתב חדש, גם לא נעשתה פעולה של העלמת האות! כל מה שקרה הוא שאיננו רואים את האות שלמה. ניתן בקלות לחזור ולקרב את חלקי האות זו לזו.

להבחנה זו יש השלכות הלכתיות משמעותיות. מותר לפתוח ולקרוע אריזות אוכל. האם יש בעיה לקרוע את האריזה על גבי אות, כאשר חלקי האות נותרים בעולם, אך נפרדים זה מזה?

מדברי הרמ"א עולה לכאורה שאין בכך איסור. מהרמ"א לכאורה אפשר ללמוד עוד יותר מכך – שלא יהיה איסור בקריעת האריזה תוך קריעת האות עצמה, שהרי אינו פוגע בכתוב, אלא רק מרחיק את חלקיו זה מזה! את הבסיס לדברי הרמ"א למדנו בשיעור הקודם. הבסיס לדברים היה הדין שהכותב אות בציפורי ואת בטבריה חייב, מפני שכעת נותר רק לקרב את חלקי האותיות. הרמ"א לומד מכך שהזת האותיות, ואף את חלקיהן, איננה מלאכת כותב.

בצד השני של המטבע, במלאכת המוחק, שיטתו עוד יותר מובנת. לא נוצר כאן מצע לכתב חדש, ואין כאן פגיעה בעצם הכתב המקורי. כל שעשה הוא הרחקת החלקים זה מזה. לשיטתו, אין לכך ולמלאכת מוחק דבר.

כאמור, מטעם זה הרמ"א פוסק שאין להחמיר בהרחקת חלקי הכתב באותו האופן שמחמירים בחיתוך ואכילת כיתוב על אוכל.

הלבוש, לעומת זאת, אומר את הסברא ההפוכה בדיוק –

לבוש אורח חיים סימן שמ סעיף ד

וני"ל דהוא הדין אותן ספרים שכותבין עליהם בראשי חודי הדפים למעלה או מצדדין אותיות או תיבות כמו שנהגו קצת, שאותן הספרים אסור לפותחן בשבת משום מוחק, שהרי שובר ומוחק האותיות, וכן לחזור ולסגורן אסור משום כותב, ולפיכך נראה דחמיר טפי פתיחת הספר משבירת העוגות, דבשבירת העוגות אין בו אלא מוחק לבדו, אבל לא שייך בו מוחק על מנת לכתוב, שהוא עיקר האב מלאכה מן התורה, ובפתיחת הספר יש בו מוחק על מנת לכתוב, שהרי דעתו לחזור לסגורו אחר שילמוד מתוכו, וקרוב אני לומר שחייבים עליו חטאת, נ"ל

הלבוש, תלמיד מובהק של הרמ"א, בהחלט יכול לחלוק על רבו (ועושה כך לא פעם), אך הוא אינו יכול להתעלם מדבריו. הרמ"א, כאמור, הסביר מדוע להחמיר בחיתוך ואכילת עוגה עם כיתוב (שהוא אוסר מדרבנן) יותר מהרחקת חלקי האות זו מזו (שהוא מתיר לכתילה). הלבוש עושה את העבודה ההפוכה – מברר מדוע הרחקת האותיות (שהוא חושש שאסורה מדאורייתא!) חמורה יותר מחיתוך ואכילת עוגה עם כיתוב (שהוא אוסר מדרבנן).

הכיצד? חיתוך ואכילת העוגה, כאמור, היא מחיקה שאיננה מייצרת מקום לכתיבה חדשה. אם כן, אין בה מלאכה יצירתית האסורה מדאורייתא. לעומת זאת, פתיחת הספר היא זמנית. הספר עתיד להיסגר, ואזי האות (אותיות, או ציור) "תיכתב" מחדש. לכן ניתן לזהות בפעולת פתיחת הספר מחיקה לשם כתיבה עתידית!

בהגדרה זו טמון חידוש עצום. בתחילת השיעור למדנו שהמחיקה האסורה מדאורייתא היא מחיקה שתאפשר כתיבה עתידית. היצירתיות שבפעולה זו היא שלפני המחיקה ישנו כתב מאוד מסוים, ואחרי המחיקה נפתחות כל האפשרויות, לכל כתיבה אפשרית.

הלבוש מתמקד במינוח של "מוחק על מנת לכתוב" בכדי להראות שמדובר בפעולה זו – מחיקה, שעתידה להניב כתיבה, למרות שאין יצירתיות בכתיבה החדשה במובן של יצירת אפשרויות חדשות, אלא רק מחיקה שבעתיד תאפשר את אותה הכתיבה בדיוק!

האם מדברי הלבוש יש להסיק שאסור לקרוע ניירות או אריזות שיש עליהם כיתוב? מצד אחד, מדברי הלבוש לכאורה עולה שיש איסור בהרחקת חלקי האות, ולא רק בהעלמתם (כבמקרה של העוגה). מצד שני, אין סיבה להניח שהאותיות הללו ישונו ויחוו בעתיד. הלבוש תולה את איסור התורה בכך שחלקי האותיות עתידות להתחבר. האם בלא זה יהיה בכך איסור דרבנן, או שמא אין בכך איסור כלל?

לאור זאת – פתיחת אריזות תוך קריעת אותיות

ילקוט יוסף שבת ה סימן שמ סעיף ג אות ו

הקורע שקיות ניילון שיש בתוכם דברי מאכל, מותר לו לקרוען אף במקום האותיות, ואין זה נחשב כמוחק במה שקורע במקום האותיות, שאין דרך מחיקה בכך, וגם אינו מתכוין למחיקה

הילקוט יוסף מתיר את קריעת האותיות. בהערה הוא מבאר שלכל היותר מדובר על איסור דרבנן, במקום שאינו מתכוון. גם אם קורע על האותיות, זהו פסיק רישא (לכל היותר. במקרים רבים הקריעה יכולה להעשות לצד האותיות, ואזי זה עוד פחות מספיק רישא) דלא ניחא ליה באיסור דרבנן (לכל היותר).

גם נטיית הגרש"ז היא להקל –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק יא הערה לא

מהגרש"ז אויערבך שמעתי דבאמת היה נראה דכמו ששובר אדם חבית וקורע עור על גבי החבית כדי להוציא האוכלין, הכי נמי שרי לפתוח חבית אף על פי שמוחק האותיות שעל גבי החבית

כלומר, יש כאן צירוף שאין בכך מחיקה על מנת לכתוב, עם ההיתרים של דרך האכילה (משמע שבכל זאת חשש ללבוש, ולכן צירף את דרך האכילה כשיקול להתיר). אך בפועל החמיר –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשע) פרק ט הערה נ

שמעתי מהגרש"ז אויערבך דאף דהמחיקה היא בכהאי גוונא, דלא משכחת בה על מנת לכתוב, ומקלקל גמור הוא, ולא חמיר יותר מקורע, דשרינן לצורך אוכל נפש ... אך רק סותר וקורע, שהוא כעין שבירת אגוז ... מה שאין כן מוחק שלא על מנת לכתוב, אף על גב דאינו אלא איסור דרבנן, מכל מקום נקרא בשם מוחק. אולם צריך עיון, שהרי מהר"ש הלוי התיר ... בין טעמי ההיתר הוא כותב משום שזה דומה לשובר חבית

כפי שלמדנו בשיעור 55, הנושא של סתירת כלים דומה ומקביל ביותר לדיון שלנו. הסותר על מנת לבנות מאפשר לשפר או לשנות את הבנוי במיקום מסוים. באופן כללי, דבר זה איננו נכון ביחס לכלי – הריסתו איננה מייצרת פוטנציאל חדש במיקום הזה. ברם, פעמים יתכן שבכדי לשפץ את הכלי עצמו יש צורך להרוס אותו במידת מה.

כך גם ביחס למחיקה זו. אין מדובר במחיקה במובן שהאות נעלמת, אלא הפרדת חלקי האות, באופן שאיננו מייצר פוטנציאל כתיבה חדש.

בשיעור 55 למדנו את מחלוקת הראשונים אם עולה מכך שבעצם אין איסור להרוס כלים כלל, או שמא יש היתר להרוס את הכלים לצורך האוכל שבתוכם.

דברי הרמ"א, האומר שאין איסור כלל בהפרדת חלקי האות, מקבילים למתירים להרוס את הכלי. אין בכך יצירתיות, אלא רק הפרדה.

אך גם לפי הלבוש, האוסר להפריד את חלקי האות, לכאורה היה נכון להתיר לצורך אכילה! ואכן, נראה שהמהר"ש הלוי פוסק כך למעשה.

אך הגרש"ז פוסק אחרת. טענתו היא שיתכן והיתר הריסת הכלי לצורך אכילה הוא היתר מיוחד שנאמר על מלאכת סותר, ואין היתר מקביל באבות מלאכה אחרים. למעשה, מכיוון שפוסקי אשכנז נטו להחמיר, השש"כ מחמיר למעשה. אחרי שמפרט שמותר לפתוח אריזות בתנאים שנאמרים בסעיף יב, הוא פוסק –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק ט סעיף יב תנאי ב

לא יקרע אותיות או ציורים

שם פרק יא הערה לא

מכיוון שמצינו שגדולי האחרונים החמירו לעניין מחיקה, נראה דסבירא ליה דלא התירו אלא ... כעין ששובר אגוזים כדי ליטול האוכל שבהם ... ושבירת החבית וקריעת העור הן כעין שבירת אגוזים. אבל עניין מחיקה, שאינה שייכת בשבירת אגוזים, לא התירו

קריעה בין האותיות

כבר ציינו לעיל לגמרא במסכת שבת –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קד עמוד ב

אמר רב אמי: כתב אות אחת בטבריא ואחת בציפורי - חייב, כתיבה היא אלא שמחוסר קריבה⁴

על סמך קביעה זו, הרמ"א התיר להפריד גם את חלקי האות, ולא רק להפריד את האותיות זו מזו. לכאורה, גם אם לא מקבלים את שיטת הרמ"א בזה, הרי שידחו דבריו ביחס להפרדת חלקי האות. אך הפרדה בין האותיות נראה מובן מאליו שתהיה מותרת! ברם, האחרונים מפנים לדברי המגן אברהם –

מגן אברהם סימן שמ ס"ק י

משמע בגיטין דף כ' שאם תוחב אותיות של כסף על גבי בגד מקרי כתב, ואם כן, אפשר דאסור לעשותו בשבת האם אכן משמע כך מהסוגיה ומהפסיקה? בהחלט יש מקום לדון. דיון זה יתקיים בהרחבות.

❖ הרחבות – תחיבת וקביעת מיקום של אותיות

לפי המגן אברהם, חיבור וקביעת מקום לאותיות אסורה משום מלאכת כותב. חשוב לציין – מדובר על קביעת האותיות באופן מקובע. אין להסיק מכאן איסור על משחק שבץ-נא (Scrabble) (כך פוסקים באגרות משה אורח חיים חלק א סימן קלה, היכל יצחק אורח חיים מו, ועוד). כאמור, דברי המגן אברהם אינם מוסכמים (עיין בהרחבות). אך אם נקבל את דבריו – חיבור האותיות באופן מקובע היא כתיבה. האם הסרתם היא מחיקה? אם כן, לכאורה גם קריעה בין האותיות תיאסר!

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשע) פרק ט הערה נא

בעניין הקריעה בין שתי אותיות של מילה אחת, לכאורה יש להביא ראיה לאסור אולם שמעתי מהגרש"ז אויערבך דאין לחוש במה שמפריד בין האותיות, דכל אות עומדת בנפרד, וכמו שהכותב שתי אותיות, אחת בציפורי ואחת בטבריה, חייב, דמחוסר קריבה לאו כלום הוא, אם כן הוא הדין כשמרחיק בין האותיות לאו כלום הוא ... אלא דצריך עיון מהא דסימן שמ ... דאסור לחבר אותיות, ומאי שנא כתיבה ממחיקה? ושמעתי מהגרש"ז דשאני התם דחשיב כמחבר אות לקלף, וכן להיפך, שהרי מחבר או מפריד אותיות מן הפרוכת שהוא כעין קלף. אבל להפריד אותיות מזו מזו מנלן לאסור?

הגרש"ז מעיר שהשוואה זו איננה נכונה! ראשית יש לשאול – מהו ההבדל בין המקרה של המגן אברהם לבין כתיבת אות בטבריה ואת בציפורי? אם מהגמרא משמע שקירוב האותיות זה לזה מותרת, מדוע המג"א אוסר זאת?

מבאר הגרש"ז – בחלק הקודם של השיעור למדנו על ההבחנה בין אותיות על העוגה, לבין אותיות שהן צורת העוגה עצמה. ההבחנה היא בין ה"קלף" לבין ה"דיו". דהיינו – החומר הנושא את הכתב, והכתב עצמו. המקרה של אות בטבריה ואת בציפורי, המקרב מקרב את הקלפים נושאי האותיות זה לזה. בכך אין מלאכת כתיבה. לעומת זאת, במקרה של המג"א, חיבור האותיות לפרוכת קובע את הפרוכת כ"קלף" ואת האותיות כ"דיו". כעת ניתן לראות הקבלה בין מלאכת כותב – הנחת הדיו על הקלף, להנחת האותיות וקביעם על הפרוכת.

לאור זאת, הגרש"ז אומר שקריעת הפרוכת והרחקת האותיות היא קריעת הקלף, ולא הדיו. פעולה זו איננה קשורה למלאכת כותב או מוחק, ממש כמו שעולה מהסוגיה אודות אות בטבריה ואת בציפורי. המחיקה המקבילה למקרה של המגן אברהם היא הסרת האותיות מהפרוכת. במקרה זה ניתן לומר שכעת נוצר מקום על הפרוכת לאותיות חדשות, ובזה יתכן לזהות את מלאכת המחיקה על מנת לכתוב.

⁴ האם ניתן להגיע לשני המקומות באותה השבת? עיין בהרחבות לשיעור הקודם

כלומר – איסורו של המגן אברהם אינו נובע מהקרבה והיחס בין האותיות בפני עצמם, אלא מכך שהפרוכת מחזיקה את האותיות ומייצרת את היחס הזה. הפעולה המקבילה היא יצירת מקום חדש על הפרוכת, ואילו בהרחקת חלקי הפרוכת אין פעולה של מחיקה. לאור זאת, הגרש"ז מתיר לקרוע בין אותיות המילים, מכיוון שנעשית כאן הרחקה בין אותיות שלמות, ובכך אין מחיקה כלל.

רבנות – סימן שמ סעיפים ד-ה

סיכום

המוחק על מנת לכתוב

המוחק על מנת לכתוב שתי אותיות היא אחת מטל אבות מלאכות שבת. לכאורה המחיקה היא פעולה שלילית, המעלימה את הכתב שעמד תחתיה קודם לכן. הפן החיובי, היצירתי, של המחיקה הוא יצירת המקום לכתב החדש. עד כה כתב מסוים תפס את המקום הזה בקלף. אחרי המחיקה נוצרו אינסוף אפשרויות לכתובה חלופית תחתיהן. לכן ניסוח המלאכה במשנה הוא "המוחק על מנת לכתוב שתי אותיות". היכולת לכתוב את האותיות החדשות היא מה שהופך את המחיקה לאב מלאכה, ולכן המדד לכך שנעשתה מלאכה משמעותית היא היכולת לכתוב אותיות חדשות. כך הגמרא (מסכת שבת דף ע"ב) פוסקת שמוחק אות אחת, אך במקומה ניתן לכתוב שתיים – חייב. לעומת זאת, אם כתב אות אחת גדולה שתופסת את מקומן של מספר אותיות – פטור. לאור זאת, גם אין הבחנה באיכות הכתוב. התוספתא מבארת כי אין הבדל בין מחיקת אותיות או כתב. כך או כך, נוצר מקום לכתובה חדשה. וכך פוסק השו"ע (סימן שמ סעיף ג).

פעמים שישנה מטרה בעצם המחיקה. לדוגמא, מחיקת שטר חוב, כדי להשמיד את ראיית החיוב. במלאכות קלקול שיש להן מטרה לעצמן נעסוק בשיעור הבא.

שבירת אותיות שעל מאפה

לאור זאת, המחיקה שמעלימה את האות, ואיננה מייצרת מקום לאותיות חדשות, אסורה מדרבנן בלבד. הרוקח מביא את המסורת שבחג השבועות היו מחלקים לילדים ומאכילים אותם עוגות וביצים שיש עליהם כיתוב. משמע מלשונו שאין איסור בהעלמת הכיתוב שעל העוגה או הביצה. המהר"ם מרוטנברג מבאר שההיתר לכך הוא מפני שאין איסור לאפשר לילדים לעבור על איסור דרבנן. אך מדבריו ברור שיש בכך איסור דרבנן, וכך פוסק הרמ"א. הפוסקים תקפו את החומרה הזו ממספר כיוונים –

- א. הט"ז כותב שמותר לחתוך את העוגה בסמוך לאכילה, מפני שחיתוך זה הוא דרך אכילה. החזון איש חולק על כך, בטענה שרק המלאכות הקבועות כחלק מהאכילה הן מלאכות הכלולות בהיתר של "דרך אכילה".
- ב. המהר"ש הלוי מחלק בין כיתוב על גבי העוגה, לבין כיתוב מתוך עיסת העוגה עצמה. ראינו לכך שני ביאורים –
 1. הגרש"ז מבאר שזה מבוסס על ההיתר של דרך אכילה, כאשר הכיתוב שעל העוגה הוא כקליפה לעוגה, וכפי שכתב החזון איש, אין היתר של דרך אכילה כדי להגיע לאוכל. אך יש היתר של דרך אכילה ביחס לאוכל עצמו. על כן, אם הכיתוב עשוי מהחומר של העוגה עצמה, ההיתר של דרך אכילה חל גם עליו.
 2. על סמך דברי הבני דוד, ביארנו שהבחנה היא בין מצב בו יש "דיו" (קצפת, לשם העניין) ו"קלף" (העוגה), לבין מצב בו הקלף עצמו הוא הדיו. מלאכת מוחק היא יצירת מקום חדש לכיתוב על ידי הסרת הדיו. במקרה הראשון יש "קלף" ו"דיו". לכן חיתוך האותיות אסור מדרבנן. במקרה השני, חיתוך הדיו הוא חיתוך הקלף, בהכרח. אין כאן דמיון למלאכת מוחק כלל, ולכן גם איסור דרבנן אין פה.
- ג. לאור חילוק זה, היעבץ פוסק שהבחנה זו נכונה עבור כיתוב אחר שנעשה מהחומר עצמו, ולא רק ביחס לאוכל. הדגול מרבבה דחה את פסיקת הרמ"א. מכיוון שמדובר על קלקול הכתב, שאינו נעשה בדרך המחיקה הרגיל, כאשר האיסור, לכל היותר, הוא דרבנן, מכיוון שאינו נעשה על מנת לכתוב, ואינו מתכוון דווקא להרוס את האותיות, הרי שרחוק מאוד להחמיר בזה.

אם כך, מדוע המהר"ם החמיר? כאמור, שם מדובר על עוגות שכל עניינן היה שבירת האותיות לשם סגולה. במקרה זה, ברור שמדובר בשבירת אותיות בכוונת מכוון. אך במקרים הרגילים, בהם אין מטרה מכוונת לשבירת האותיות, ואין עניין בשבירתן, אין מקום להחמיר. למעשה ולהלכה – המשנה ברורה מקבל את חילוקו של המהר"ש (שהובא באות ב'), וסומך על הדגול מרבבה במידה ושובר את האותיות תוך כדי האכילה ממש. הרב עובדיה פוסק שמותר לחתוך ולאכול עוגות שכאלה, והמחמיר לשבור את האותיות רק תוך כדי האכילה – תבוא עליו ברכה.

הרחקת הכתב ללא מחיקתו

בשיעור הקודם למדנו את מחלוקת הלבוש והרמ"א אם מותר לפתוח ולסגור ספר שבקצות דפיו יש סימונים, כאשר הספר סגור ניכרת כתיבה בגלל סימונים אלה, ופתיחת הספר "מוחקת" את הסימונים. כאמור, הרמ"א התיר, והלבוש חשש שיש בפתיחת הספר או סגירתו קרוב לאיסור דאורייתא. הלבוש מבאר שיש כאן מחיקה לשם כתיבה, שהרי כוונתו היא לסגור את הספר בזמן מאוחר יותר. אם כך הרחקת האותיות היא במגמה לחזור ולייצר אותן מחדש, הווה אומר – מוחק על מנת לכתוב. לכן מקרה זה חמור יותר מהמקרה של העוגה, האסור מדרבנן בלבד. הרמ"א מבאר שבמקרה זה האותיות אינן נפגעות, אלא חלקיהן מתרחקים זה מזה בלבד. לכן מקרה זה פחות חמור מהמקרה של העוגה (האסור מדרבנן). במקרה של פתיחת אריזות, מדובר, לכל היותר, באיסור דרבנן, שהרי במקרים אלו אין צפי שהאותיות יחזרו ויחזרו. בילקוט יוסף פוסק שפתיחת אריזה שיש עליה אותיות היא לכל היותר איסור דרבנן, ואף זה נעשה (לכל היותר) בפסיק רישא דלא ניחא ליה (שהרי יתכן שהתוצאה איננה הכרחית, ובמקרים אלו זה אפילו לא פסיק רישא), באיסור שהוא לכל היותר איסור דרבנן. על כן הוא מתיר לפתוח אריזות תוך קריעת האותיות. הגרש"ז נוטה להקל, בצירוף סברת היתר משום דרך אכילה. כשם שמותר לקרוע את האריזה, למרות שיש בכך מלאכת סותר! אך מכיוון שזה נעשה לצורך אוכל, התירו. מצד שני, לא מצאנו את ההיתר הזה בהקשר של מלאכת קורע. ועל כן הוא מסתפק, ומכריע שנכון להחמיר.

קריעה בין האותיות

המגן אברהם מתבסס על הסוגיה במסכת גיטין דף כ ע"א שחיבור אותיות מוכנות על בגד (או משטח אחר) כלולה במלאכת כותב. האם הסרת האותיות היא מחיקה? הגרש"ז מבאר שחיבור האותיות לבגד קובעת את האותיות כ"דיו" ואת הבגד כ"קלף". לכן חיבור האותיות היא ככתיבה, והסרתן היא כמחיקה. מהגדרה זו עולה שאין איסור בעצם הרחקת האותיות זו מזו. האיסור הוא יצירת מקום לאותיות חדשות על גבי המשטח הנושא. ממילא, הרחקת האותיות שעל אריזת אוכל, על ידי קריעת האריזה עצמה, איננה אסורה משום מוחק. וכן פוסק בשש"כ.

בשיעור זה למדנו את מלאכת מוחק. בשיעור הבא נעסוק במלאכות הקלוקל.